

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012. İşbu çeviri, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Vakıf Fonu'nun desteğiyle yapılmıştır (www.coe.int/humanrightstrustfund). Bu çeviri, Mahkeme'yi bağlamamaktadır. Daha fazla bilgi için, bu belgenin sonunda bulunan, telif haklarına ilişkin belgeyi okuyunuz.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2012. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/ Cour Européenne des Droits de l'Homme, 2012. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyrights/droits d'auteur à la fin du présent document.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARI

BÜYÜK DAİRE

LAUTSI VE DİĞERLERİ/İTALYA

(Başvuru no. 30814/06)

KARAR

STRAZBURG

18 Mart 2011

Nihai karardır. Şekli düzeltmeler yapılabilir.

Lautsi ve diğerleri/İtalya davasında,

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, aşağıdaki yargıçlardan oluşan, Büyük Daire'si:

Jean-Paul Costa, *Mahkeme Başkanı*,
Christos Rozakis,
Nicolas Bratza,
Peer Lorenzen,
Josep Casadevall,
Giovanni Bonello,
Nina Vajić,
Rait Maruste,
Anatoly Kovler,
Sverre Erik Jebens,
Päivi Hirvelä,
Giorgio Malinverni,
George Nicolaou,
Ann Power,
Zdravka Kalaydjieva,
Mihai Poalelungi,
Guido Raimondi, *Yargıçlar*

ve Erik Fribergh, *Yazı İşleri Müdürü*,

30 Haziran 2010 ve 16 Şubat 2011 tarihlerinde, kapalı oturumda yapılan müzakereler neticesinde, 16 Şubat 2001 tarihinde, aşağıdaki kararı vermiştir:

USUL

1. Bu dava, İtalya Cumhuriyeti'ne karşı, bir İtalyan vatandaşı olan Bayan Soile Lautsi'nin ('başvuran'), 27 Temmuz 2006 tarihinde, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin ('Sözleşme'), 34. maddesi uyarınca, Mahkeme'ye sunulan, 30814/06 numaralı başvuru sonucu görülmektedir. Başvuran, başvurusunda, kendisi ve o zaman reşit olmayan çocukları, Datacio ve Sami Albertin adına dava açtığını belirtmektedir. Aradan geçen zamanda, reşit olan Datacio ve Sami Albertin, başvuran olma isteklerini belirtmişlerdir ('ikinci ve üçüncü başvuran').

2. Başvuranlar, Roma'da avukatlık yapmakta olan Bay N.Paoletti tarafından temsil edilmişlerdir. İtalya Hükümeti ('Hükümet'), görevli, Bayan, E. Spatafora ve diğer görevliler, Bay N.Lettieri ve Bayan P. Accaardo tarafından temsil edilmiştir.

3. Başvuru, Mahkeme'nin İkinci Seksiyonu'na tevdi edilmiştir (İç Tüzük, madde 52/1). 1 Temmuz 2008'de, bu Seksiyon'un, Yargıçlar, Françoise Tulkens, Antonella Mularoni, Vladimiro Zagrebelsky, Danutė

Jočienė, Dragoljub Popović, András Sajó ve Işıl Karakaş'tan oluşan bir dairesi, başvuruyu, Hükümet'e tebliğ etme kararı almıştır; Sözleşme'nin 29/3. maddesine dayanan daire, aynı zamanda, davanın, kabul edilebilirliği ve esasının birlikte incelenmesine karar vermiştir.

4. 3 Kasım 2009'da, bu Seksiyon'un, Mahkeme Başkanı Françoise Tulkens ve Yargıçlar, Ireneu Cabral Barreto, Vladimiro Zagrebelsky, Danutė Jočienė, Dragoljub Popović, András Sajó ve Işıl Karakaş'tan oluşan bir dairesi, başvurunun kabul edilebilir olduğuna ve Ek Protokol no.1'in 2. maddesinin, Sözleşme'nin 9. maddesi ile birlikte ihlal edildiğine ve Sözleşme'nin 14. maddesine ilişkin şikâyetin incelenmesine gerek olmadığına karar vermişlerdir.

5. 28 Ocak 2010 tarihinde, Hükümet, Sözleşme'nin 43. maddesi ve Mahkeme İç Tüzüğü'nün 73. maddesi gereğince, davanın, Büyük Daire'ye gönderilmesini talep etmiştir. 1 Mart 2010 tarihinde, Büyük Daire Kurulu, bu talebi kabul etmiştir.

6. Büyük Daire, Sözleşme'nin 26/4, 26/5. maddeleri ve İç Tüzüğün 24. maddesine göre oluşturulmaktadır.

7. Hem başvuranlar hem de Hükümet, davanın esası hakkında, yazılı ek görüş bildirmişlerdir.

8. Yazılı prosedüre müdahil olmasına izin verilenler (Sözleşme'nin 36/2. maddesi ve İç Tüzük'ün 44/2. maddesi), Avrupa Parlamentosu'nun birlikte hareket eden otuz üç üyesi, Daire önünde de müdahil olan, sivil toplum kuruluşu *Green Helsinki Monitor*, sivil toplum kuruluşu *Associazione nazionale del libero Pensiero*, sivil toplum kuruluşu *European Centre for Law and Justice*, sivil toplum kuruluşu *Eurojuris*, sivil toplum kuruluşları olan ve birlikte hareket eden, Uluslararası Hukukçular Komisyonu, *Interights* ve *Human Rights Watch*, birlikte hareket eden sivil toplum kuruluşları, *Zentralkomitee der deutschen Katholiken*, Fransa Sosyal Haftaları, *Associazioni cristiane Lavoratori italiani* ve Ermenistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Rusya Federasyonu, Yunanistan, Litvanya, Malta, Monako, Romanya ve San Marino Cumhuriyeti Hükümetleri'dir. Ayrıca, Ermenistan, Bulgaristan, Rusya, Kıbrıs, Litvanya, Malta ve San Marino Cumhuriyeti Hükümetleri'nin, sözlü prosedüre birlikte müdahale etmelerine izin verilmiştir.

9. 30 Haziran 2010 tarihinde, Strazburg'da, İnsan Hakları Mahkemesi'nde, kamuya açık duruşma yapılmıştır (İç Tüzük, madde 59/3).

– *Hükümet'i temsilen hazır bulunanlar:*

Bay Nicola LETTIERI,
Bay Giuseppe ALBENZIO,

*görevli,
danışman;*

– *Başvuranları temsilen hazır bulunanlar*

Sayın Nicolò PAOLETTI,

danışman,

Sayın Natalia PAOLETTI,
Bayan Claudia SARTORI,

danışmanlar;

– *Ermenistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Rusya Federasyonu, Yunanistan, Litvanya, Malta ve San Marino Hükümetleri'ni temsilen hazır bulunanalar :*

New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Profesör,
danışman Bay Joseph WEILER,

Avrupa Konseyi nezdinde Ermenistan Daimi Temsilcisi Bay
Stepan KARTASHYAN,

Avrupa Konseyi nezdinde Bulgaristan Daimi Temsilcisi, Büyükelçi
Andrey TEHOV,

Avrupa Konseyi nezdinde Kıbrıs Daimi Temsilcisi Sayın Yannis
MICHILIDES,

Avrupa Konseyi nezdinde Yunanistan Daimi Temsilcisi Bayan Vasileia
PELEKOU;

Avrupa Konseyi nezdinde Litvanya Daimi Temsilcisi Bay Darius ;

Avrupa Konseyi nezdinde Malta Daimi Temsilcisi, Bay Joseph LICARI;

Rusya Federasyonu Hükümet görevlisi, Bay Georgy MATYUSHKIN;

San Marino Cumhuriyeti Hükümeti'nin görevlisi Sayın Guido
BELLATTI CECCOLI, *danışmanlar.*

Mahkeme, Sayın Nicolò Paoletti ve Natalia Paoletti ve Bay Lettieri,
Albenzio ve Weiler'in beyanlarını dinlemiştir.

OLAYLAR

I. DAVANIN KOŞULLARI

10. Sırasıyla 1957, 1988 ve 1990 yıllarında doğan başvuran ve iki oğlu Datacio ve Sami Albertin, İtalya'da oturmaktadırlar. Datacio ve Sami Albertin, 2001-2002 yıllarında, Abano Terme'de bulunan *Istituto comprensivo statale Vittorino da Feltre*'de öğrenim görmekteydiler. Kuruluştaki sınıflarda bir haç asılı durmaktaydı.

11. 22 Nisan 2002'de, okul kurulunun bir toplantısı sırasında, başvuranın kocası, özellikle haç olmak üzere, sınıflarda dini sembollerin bulunması sorununu gündeme getirmiş ve bunların kaldırılmasını talep etmişti. 27 Mayıs 2002'de, bir oya karşı iki oyla ve bir çekimser oyla, okul kurulu, sınıflarda, dini sembollerin kalmasına karar vermiştir.

12. 23 Temmuz 2002’de, başvuran, İtalyan Anayasası’nın 3. maddesi (eşitlik prensibi) ve 19. maddesi (din özgürlüğü) ve Sözleşme’nin 9. maddesi ve kamu idaresinin tarafsızlığı prensibine (Anayasa, madde 97) dayanarak, laiklik prensibinin ihlal edildiği şikâyetiyle, Venetia İdare Mahkemesi’ne başvurmuştur.

13. 3 Ekim 2002’de, Eğitim, Üniversite ve Araştırma Bakanı, Bakanlığı’nın yetkili birimlerinin, okul sorumlularının, sınıflarda, haç bulunmasını sağlamak için gerekli hükümleri öngörmelerine ilişkin bir direktif (no.2666) kabul etmiştir (bkz. 24. paragraf). 30 Ekim 2003’te, aynı Bakan, başvuranın açtığı davaya müdahil olmuştur. Bakan, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının, 30 Nisan 1924 tarihli 956 no.lu Kraliyet Kararnamesi’nin (ortaöğretim kurumlarının İç Tüzüğü) 118. maddesine ve 26 Nisan 1928 tarihli ve 1297 no.lu Kraliyet Kararnamesi’nin 119.maddesine dayanması nedeniyle, başvurunun temelden yoksun olduğuna karar vermiştir (ilköğretim kurumu hizmetlerine ilişkin genel İç Tüzüğün onaylanması; bkz. 19. paragraf).

14. 14 Ocak 2004 tarihli bir karar ile idare mahkemesi, Anayasa Mahkemesine, devletin laikliği prensibine, Anayasa’nın 2,3,7,8,19 ve 20. maddeleri, 16 Nisan 1994 tarihli 297 no.lu kanun hükmünde kararnamenin (eğitim ve okullara ilişkin yürürlükteki yasal hükümleri onaylayan) 159 ve 190. maddelerine, yukarıda belirtilen Kraliyet kararnameleri 118 ve 119. maddelerinde yapılan ‘belirlemelerin’ ve adı geçen kanun hükmünde kararnamenin 676. maddesi, bağlamında anayasallık sorusu sormuştur.

1928 Kararnamesinin 119. maddesi, sınıflarda bulunması gereken mobilyalar listesinde hacı da sayarken ve 1924 Kararnamesinin 118. maddesi, her sınıfta, Kral’ın resmi ve haç bulunması gerektiğini belirtirken, kanun hükmünde kararnamenin 159 ve 190. maddeleri, ilkokul ve ortaokulların, okul mobilyalarının teslimi ve finansmanını, belediyelere yüklemektedir. Kanun hükmünde kararnamenin 676. maddesine gelince, bu madde, ‘tek metinler uyumlu olmayan veya hükümlerine aykırı olan ve iptal edilmiş olan hükümler dışında’ tek metinde bulunmayan hükümlerin yürürlükte kaldıklarını belirtmektedir.

15 Aralık 2004 tarihli bir karar (no. 389) ile, Anayasa Mahkemesi, kanun değil yönetmelik seviyesindeki ve anayasallık denetimine tabi tutulamayacak metinleri (yukarıda belirtilen 118 ve 119. maddeler) hedef alması nedeniyle anayasal sorunun açıkça kabul edilmez olduğunu beyan etmiştir.

15. 17 Mart 2005’te, idare mahkemesi, davayı reddetmiştir. 30 Nisan 1924 tarihli Kraliyet kararnamesinin, 118. maddesinin, ve 26 Nisan 1928 tarihli Kraliyet Kararnamesi’nin halen yürürlükte olduğunu ve ‘devletin laikliği prensibinin, Avrupa hukuki mirasının ve batı demokrasilerinin parçası olduğunun’ altını çizdikten sonra, devlet okullarındaki sınıflarda, haç bulunmasının, verilmesi gereken değer dikkate alındığında, bu prensibe aykırı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme, özellikle, hacın, inkâr

edilemez şekilde, dini bir sembol olsa da, Katolikliğin bir sembolü olmasından ziyade, genel anlamda Hristiyanlığın bir sembolü olduğunu çünkü diğer mezheplerle de ilgili olduğunu dikkate almıştır. Mahkeme, daha sonra, İtalyan halkı için 'kimliksel değeri' olan bir sembolü olan tarihi-kültürel bir sembol olduğunu çünkü 'bir şekilde, İtalya'nın ve genel anlamda Avrupa'nın tarihi ve kültürel yolunu temsil ettiğini ve bunların bir sentezini oluşturduğunu' dikkate almıştır. Mahkeme, bunun dışında, hacın, İtalya Anayasal Şartı'ndaki değerler sisteminin bir sembolü olarak görülmesi gerektiğine karar vermiştir. Kararı, aşağıdaki şekilde gerekçelendirilmiştir:

« (...)11.1. Bu aşamada, bazen kullanılamaz ve kaygan bir zemine girdiğimiz bilincinde olarak, Hristiyanlığın ve en azından Hz. Musa'dan sonra ve Zebur yorumuna göre, ağabeyi olan Yahudiliğin temelinde, başkalarına karşı hoşgörü ve insan onurunun korunması olduğu tespit edilmelidir.

Sadece Hristiyanlık, sıklıkla, iyi bilinen ve anlaşılmayan ve bir sonrakine olan sevgiye ilişkin öğretiyi vurgulayan 'Sezar'ın olanı Sezar'a verin, ve...' ifadesine atıfta bulunarak, iyilik severliğe, inanca göre öncelik vermesiyle, modern laik devletin ve özellikle de İtalya Devleti'nin temelinde olan hoşgörü, eşitlik ve özgürlük fikirlerini içermektedir.

11.2. Görünenin ötesine bakmak, Avrupa'da *habeas corpus*'un kabul edilmesi, iki bin yıl önce olan Hristiyan Devrimi, Işık Hareketi'nin bağlayıcı noktaları (tarihsel olarak, dine şiddetli şekilde karşı çıkmamıştır), yani, herkesin, özgürlük ve onuru, insan hakları beyannamesi ve son olarak da modern devleti bağlayan bir bağın fark edilmesini sağlamaktadır. Belirtilen tüm tarihi olaylar, sadece olmasa da, belirleyici şekilde, dünyadaki Hristiyanlık algısına dayanmaktadır. 'Özgürlük, eşitlik, kardeşlik' ilkesinin, üçüncü kelimenin vurgulanarak da olsa, rahatlıkla bir Hristiyan tarafından paylaşılabileceği tespit edilmektedir.

Sonuç olarak, Avrupa tarihinin dolambaçlı ve kazalı yollarıyla, modern devletin zorluklarla ve sadece olmasa da, Hristiyanlığın temel değerlerine iyi kötü referans yapılarak elde edildiğinin kabul edilmesi tesadüf değildir. Bu, Avrupa'da ve İtalya'da, Hristiyan olan birçok hukukçunun, laik devletin en sert savunurcuları arasında olmalarını açıklamaktadır. (...)

11.5. Hristiyanlık ve özgürlük arasındaki bağ, bir kısmının yer altında bulunması nedeniyle yakın bir geçmişte keşfedilen karstik bir nehir gibi, derhal algılanamayan tarihi bir mantıksal tutarlılık içermektedir ve bunun bir nedeni de, iktidarla ilgili nedenler ve Hükümetler ve dini otoriteler arasındaki şiddetli zıtlasmalar nedeniyle ilan edilmiş olan Hristiyan ideallerinin terk edilmesi gibi Avrupa kiliseleri ve devletler arasındaki ilişkilerin engebeli yolunda, kiliselerin, devletle ilgili sorunlara ve devletin kiliseyle ilgili sorunlara müdahale etmeleridir.

11.6. Bunun dışında, Hristiyanlık inancının merkezi ve sürekli çekirdeğinde, engizisyon, Yahudi düşmanlığı ve Haçlı seferlerine rağmen, geleceğe yönelik bir bakış açısı benimsenirse, insanlık onuru, hoşgörü, dini özgürlük de dahil olmak üzere özgürlük ve son olarak da, laik devletin temeline ilişkin prensipler rahatlıkla tespit edilebilir.

11.7. Tarihe, vadinin sonunda kalarak değil üstüne çıkarak iyice bakarak, Hristiyanlığın, erdemi, inanç da dahil olmak üzere başka her türlü unsurun üstünde tutarak, farklılığın kabul edilmesini vurgulayan Hristiyanlığın ‘sert çekirdeği’ ve herkesin özgürlüğü yani başkasının hukuki olarak güvence altına alınmasına değer kazandırılmasına işaret eden Cumhuriyet Anayasası’nın ‘sert çekirdeği’ arasında fark edilebilir bir yakınlık bulunmaktadır. Her ikisi de, insan onurunu vurgulayan bu çekirdeklerin etrafında, özellikle de Hristiyanlık unsurları olmak üzere, bazıları, çekirdeği bile saklayacak kadar kalın olan ve zamanla yerleşmiş olan birçok unsur bulunsa da, uyum devam etmektedir. (...)

11.9. Mevcut sosyal gerçeklikte, hacın sadece, tarihsel ve kültürel bir gelişim sembolü yani halkımızın gelişiminin sembolü değil, aynı zamanda, Anayasal Şart’ımızdaki değerler olan, özgürlük, eşitlik, insan onuru ve dini hoşgörü gibi değerler sisteminin bir sembolü olarak görülmesi gerektiği söylenebilir.

Başka bir ifadeyle, anayasal özgürlük prensiplerinin, aralarında, Hristiyanlığın özünün de bulunduğu birçok temeli bulunmaktadır. Bu durumda, laiklik adına, kamusal bir yapıdan, kaynaklarından biri, Hristiyanlık dini olan Hristiyan bir işaretin kaldırılması biraz çelişkili olmaktadır.

12.1. Şüphesiz, bu mahkeme, geçmişte, haç sembolüne, Statut Albertin döneminde, devletin dini olarak görülen Katolisizm’in işaretinin değeri gibi bir anlam yüklendiği ve iktidarı Hristiyanlaştırmak ve otoriteyi sağlamlaştırmak için kullanılmış olduğunun farkındadır.

Bunun dışında, bu mahkeme, haç sembolüne, her şeyden önce, genel olarak Hristiyanlığa ve özel olarak Katolisizm’e atıfta bulunan tamamen dini bir yorum olmak üzere bir çok farklı yorum yapılabileceğini de bilmektedir. Aynı zamanda, Mahkeme, devlet okuluna giden bazı öğrencilerin, haça, örneğin, diğer dinlere göre bir din için Kabul edilemez bir tercihin işareti, bireysel özgürlüğe ve devletin laikliğine saldırı, sezaropapizm ya da engizisyona bir atıf, inanmayanlara bile, uygun olmayan bir yerde, ücretsiz olarak verilen bir din dersi ve nihayet, Hristiyan mezhepleri lehine bilinçaltında yapılan bir propaganda gibi özgürce ve meşru olarak, daha farklı değerler yükleyebileceklerinin de farkındadır. Bu bakış açılarının hepsine saygı duyulsa da, mevcut olayla ilgili değildir. (...)

12.6. Bu şekilde anlaşılan haç sembolünün, günümüzde, hoşgörü değerlerine atıfla, İtalyan devlet okuluna giden birçok yabancı öğrenciye, farklılığa açılma ve sistemimizi etkileyen dini veya laik entegrizmi reddetme gibi prensiplerin iletilmesi mülahasasında özel bir anlamı olduğunun altı çizilmelidir. Dönemimiz, diğer kültürlerle kaynaşma karşılaşmalarıyla belirginleşmemiştir ve bu bu karşılaşmanın, çatışma haline gelmesini önlemek için, sembolik olarak da olsa, saygı değerleri ve insan onuruna saygı gösterilmesi ve evrensel dayanışma niteliği bulunan kimliğimizi yeniden belirtmemizi vazgeçilmez kılmaktadır. (...)

13.2. Aslında, genel anlamda, dini semboller, mantıklı bir dışlama mekanizması içermektedir; sonuçta, her dini inancın başlangıç noktası, yüksek bir varlığa olan inançtır, bu nedenle, bu inanca bağlı ya da sadık olanlar, tanım olarak, doğrunun içinde bulunurlar. Sonuçta ve önlenemez şekilde, inanmayan ve böylece, yüce varlığa zımnen karşı çıkanın karşısında, inananın tutumu, bir dışlama tutumudur. (...)

13.3. Sadık olmayı dışlama mekanizması, ilgililer, bilincinde olmasa bile, her dini inancın temelindedir, buna tek istisna- iyi anlaşıldığında ki, bu, Hristiyan olduğunu

söyleyen birinin bile durumu değildir – Hristiyanlık'tır ve Hristiyanlık'ta, inanç, en iyi bilen için bile, erdeme göre, yani, bir sonrakine saygı duyulmasına göre, ikincildir. Böylelikle, inançsız olanın, bir Hristiyan tarafından inkar edilmesi, Hristiyanlığın radikal şekilde inkar edilmesi, özünden dönülmesi anlamına gelir; fakat, bu durum, önemli bir davranış kuralını ihlal etme anlamına gelen diğer dinler için geçerli değildir.

13.4. Hristiyanlığın sembolü olan haç, kendini inkar etmeksizin, başkasının dışlamaz; haç, bir anlamda, herkesin, her dini ya da dini olmayan inançtan bağımsız şekilde kabul edilmesi ve saygı gösterilmesinin, evrensel işaretini oluşturmaktadır.

14.1. Sınıfta, doğru şekilde anlaşılmış olan hacın bulunmasının, herkesin, serbest inançlarından soyutlama yapılarak, hiç kimseyi dışlamadığı ve hiç kimseye bir şeyi yasaklamadığı fakat, sadece, devlet okullarındaki eğitim ve öğretim amacıyla, eğitimciler tarafından yönlendirilen ve İtalyan tarihi ve toplumumuzun, hukuki olarak Anayasa'ya geçirilmiş olan ve ilk olarak, devletin laikliğinin bulunduğu bir düşünme şekli içerdiğini eklemeye gerek yoktur. (...)'

16. Başvuranın, başvuruda bulunduğu Danıştay, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının varlığını onaylamış ve bunun temelinde, 30 Nisan 1924 tarihli Kraliyet Kararnamesi'nin 118. maddesi ile 26 Nisan 1928 tarihli Kraliyet Kararnamesi'nin 119. maddelerinin bulunduğunu ve haça verilmesi gereken anlam dikkate alındığında, haçın sınıfta bulunmasının, laiklik ilkesiyle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Bu noktada, Danıştay, özellikle, İtalya'da, hacın, İtalyan medeniyetinin özelliklerini yansıtan değerlerin (hoşgörü, karşılıklı saygı, kişinin değerli kılınması, haklarının dile getirilmesi, özgürlüğünün dikkate alınması, iktidar karşısında, ahlaki bilincin özerkliği, insani dayanışma, her türlü ayrımcılığın reddi) dini temelini sembolize ettiğine hükmetmiştir. Bu anlamda, sınıflara konuşan haç, kendisine özgü olan dini bakış açısından farklı olarak, 'laik' bir bakış açısıyla bile, öğrencilerin dininden ağımsız olarak, yüksek derecede öğretici, sembolik bir görev üstlenebilir. Danıştay'a göre, burada, yukarıda belirtilen ve devletin mevcut hukuk düzeninde, laikliği tanımlayan medeni değerlerin kaynağını yansıtan bir sembol görülebilir.

13 Nisan 2006 tarihli bu karar (no.556), aşağıdaki şekilde gerekçelendirilmiştir:

« (...) Anayasa Mahkemesi, laikliğin, anayasal meşruiyet sorunlarını çözebilecek olan ve bizim anayasal düzenimizin yüksek bir prensibi olduğunu defaten yinelemiştir (diğer kararların yanı sıra, bkz. okulda dini eğitimin zorunlu niteliğine ya da kilise hukukuna göre yapılan ve devlet kayıtlarına geçirilen evliliklerin geçerliliğine ilişkin davalara ilişkin olan kararlar) .

Temel şartımızda, açıkça ilan edilmeyen, ideolojik yankılarla ve ihtilaflı bir tarihle dolu olan fakat yine de, sistemimizin temel kurallarından çıkarılabilecek, hukuki bir önemi olan bir prensip söz konusudur. Aslında, Mahkeme, bu prensibi, özellikle, Anayasa'nın, 2,3,7,8,19 ve 20. maddelerinden çıkarmaktadır.

Bu prensip, yukarıda belirtilen ve içeriklerinde, bu sembolün nasıl anlaşılması gerektiği ve nasıl işlediğinin belirtildiği hükümlerin bazı belirleyici unsurlarını

kısaltılmış şekilde belirten bir dil sembolü ('laiklik') kullanmaktadır. Bu özel kullanım koşulları, ortaya konulmamış olsaydı, 'laiklik' prensibi, ideolojik ihtilaflara kapalı olurdu ve hukuki çerçevede kullanılması çok zor olurdu.

Bu çerçevede, kullanım koşulları, gelenek ve adetlerin, hukuki düzende yansıtılmalarına rağmen, her halkın, kültürel gelenekleri ve adetlerine atıfta bulunularak tespit edilmektedir. Oysa hukuk düzeni, bir milletten diğerine değişiklik göstermektedir. (...)

Bu yargı makamı ve mevcut sorun olan ve düzenleyici kuralların, yetkili makamlar tarafından uygulanması çerçevesinde öngörülen, sınıflarda, haç bulunmasının meşruluğu çerçevesinde, somut olarak, bu kuralın, anayasal düzenimizin, İtalya Devleti'ni karakterize eden ve yüce hâkimin birçok kez atıfta bulunduğu, 'laiklik' ilkesine şekil ve özünü veren temel kuralları ihlal edip etmediğinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Haç, açıkça, farklı anlamları olabilen ve yerleştirildiği yere göre, farklı amaçlar için kullanılabilecek olan bir semboldür.

Bir ibadet yerinde, haç, Hristiyanlık dininin kurucusuna saygı gösterilmesini sağlamaya yönelik olduğu için, sadece, 'dini bir semboldür'.

Okul gibi, dini olmayan ve gençlerin eğitime yönelik bir çerçevede, haç, inananlar için, yukarıda belirtilen dini değerleri kapsayabilir fakat inananlar için, inanmayanlar için olduğu gibi, haçın sergilenmesi, gereklidir ve medeni yaşamımızın temeli olan, anayasal düzenimizin altında bulunan, medeni anlamda önemli olan derhal algılanabilir ve öngörülebilir olan (tüm değerler gibi) değerleri temsil etme ve içermesi halinde dini açıdan, ayrımcı olmayan bir anlamı vardır. Bu anlamda, haç, kendisine has olan dini bir perspektiften farklı olarak, 'laik' bir perspektifte bile, öğrencilerin dininden bağımsız olarak, yüksek derecede önemli bir görevi yerine getirebilir.

Oysa İtalya'da, haçın, sembolik bakış açısına uygun şekilde, tolerans, karşılıklı saygı, kişinin değerli kılınması, haklarının ortaya konması, özgürlüğünün dikkate alınması, iktidar karşısında ahlaki bilinç özerkliği, insani dayanışma, her türlü ayrımcılığın reddi gibi İtalyan medeniyetinin özellikleri olan değerlerin dini temelini ifade edebileceği açıktır.

Gelenekleri, hayat tarzını, İtalyan halkının kültürünü etkilemiş olan bu değerler, temel şartımızın 'temel prensipler' ve birinci kısımda bulunan temel kuralların ve Anayasa Mahkemesi tarafından hatırlatılan ve İtalyan devletine has laikliği sınırlayan kuralların sonucudur.

Haç vasıtasıyla, bu değerlerin kaynağına ve Hristiyan öğretileriyle tam ve eksiksiz karşılıklarına yapılan referans, bu değerlerin yüce kaynaklarını, ruhani düzen karşısında cismani düzenin özerkliğini sorgulamadan hatta onaylayarak (temel şartımızda hiçbir uzantısı bulunmayan laikliğin ideolojik yorumunun zımnı olan çatışmayı değil) ve İtalyan Devleti'nin temel düzenine has kültürel çerçeveye uyumlu olan ve İtalyan Devleti tarafından gösterilen özel laikliğini etkilemeksizin, bu değerlerin yüce kaynaklarını ortaya koymaktadır. Bu değerler, sivil toplumda, dini topluma göre, 'laik şekilde' herkes tarafından kullanılabilecek biçimde, kendilerini hasretmiş oldukları ve korudukları dine katılımdan bağımsız olarak, özerk şekilde yaşamıştır (çekışmeli olmayan şekilde).

Her sembol gibi, haç sembolüne de, farklı ve çelişkili anlamlar yüklenebilir; hatta sembolik değeri reddedilerek, sadece, sanatsal bir değeri olan bir biblo olarak da kullanılabilir. Ne var ki, bir sınıfta sergilenen haç, biblo, dekorasyon objesi ya da bir tapınma objesi olarak algılayamayız. Daha ziyade, haç, yukarıda hatırlatılan ve devletin mevcut hukuk düzeninde laikliği tanımlayan sivil değerlerin fark edilebilir kaynaklarını yansıtabilen bir sembol olarak algılanmalıdır. (...)'.

II. İLGİLİ İÇ HUKUK VE UYGULAMANIN GELİŞİMİ

17. İlkokullarda sınıflara haç asma yükümlülüğü, 'eksiksiz, her okulda, bir hacın bulunması (...) gerektiğini' öngören (madde 140) 13 Kasım 1859 tarihli 3725 no.lu Kanun'un uygulanması için alınmış olan, Piyemonte (Sardinya) Krallığı'nın 15 Eylül 1860 tarihli ve 4336 no.lu Kraliyet Kararnamesi'nin, 140. maddesinde öngörülmüştür

İtalya Devleti'nin doğum yılı olan 1861'de, 1848 Piyemonte (Sardinya) Krallığı'nın İç Tüzüğü, İtalya Krallığı'nın Anayasal Şartı'na dönüşmüştür; bu İç Tüzük, apostolik, Katolik ve roma dininin, devletin tek dini olduğunu ve var olan diğer dinlerin, kanuna uygun şekilde, hoş görüldüğünü' öngörmektedir.

18. 20 Eylül 1870'de, Roma'nın, İtalyan ordusu tarafından alınmasından sonra, yeni İtalya Krallığı'nın başkenti ilan edilmesi, devlet ve Katolik kilisesi arasında bir krize neden olmuştur. 13 Mayıs 1871 tarihli ve 214 no.lu Kanun'la, İtalya Devleti, kiliseyle olan ilişkilerini tek taraflı olarak düzenlemiş ve Papa'ya, dini faaliyetin yürütülmesi için bir takım ayrıcalıklar tanımıştır. Başvuranlara göre, eğitim kurumlarında haçın sergilenmesinin artık geçerliliği kalmamıştır.

19. Faşist dönemde, devlet, sınıflarda, haç bulunması yükümlülüğüne saygı gösterilmesine yönelik bir dizi tedbirler almıştır.

Böylece, özellikle, Eğitim Bakanlığı, 22 Kasım 1922'de, aşağıdaki şekilde kaleme alınmış olan bir genelge (no. 68) kabul etmiştir : '(...), son yıllarda, Krallığın birçok okulundan, İsa'nın görüntüsü ve Kral'ın resmi kaldırılmıştır. Bu, düzenleyici bir hükmün açık ve hoş görülemeyecek şekilde ihlal edilmesi ve özellikle de devletin egemen dinine ve milletin bütünlüğüne saldırı anlamında gelir.

Krallığın tüm belediye idarelerini, milli inanç ve hissin iki sembolünü, bulunmayan okullarda, tekrar yerine koymaları yönünde uyarıyoruz.'

30 Nisan 1924'te, 865 no.lu ve Ortaöğretim kurumlarının İç Tüzüğü'ne ilişkin 30 Nisan 1924 tarihli Kraliyet Kararnamesi (*ordinamento interno delle giunte e dei regi istituti di istruzione media*) kabul edilmiştir, 118. maddesi aşağıdaki gibidir:

'Her öğretim kurumunda, milli bayrak olmalıdır ve her sınıfta, haç görüntüsü ve Kral'ın resmi bulunmalıdır.'

İlköğretim hizmetlerinin genel yönetmeliğinin onaylanmasına ilişkin 26 Nisan 1928 tarihli ve 1297 no.lu Kraliyet Kararnamesi'nin (*approvazione*

del regolamento generale suiservizi dell'istruzione elementare) 119. maddesi, haçın, 'okullardaki sınıflarda gerekli olan gereç ve materyaller arasında' olduğunu belirtmektedir.

20. 11 Şubat 1929'da imzalana Latran Paktları, İtalya Devleti ile Katolik Kilisesi'nin 'uzlaşmasını' kaydetmektedir. Katolisizm, Sözleşme'nin aşağıdaki şekilde kaleme alınmış olan 1. maddesinde, İtalya Devleti'nin, resmi dini olarak onaylanmıştır:

« İtalya, Krallığın, 4 Mart 1848 tarihli Albertin Tüzüğü'nün 1. maddesindeki, Katolik, Apostolik ve Roma dininin, devletin tek dini olduğuna ilişkin prensibi tanımakta ve onaylamaktadır. »

21. 1948'de, İtalya Devleti, 7. maddesi, 'Devlet ve Katolik kilisesinin, her birinin kendi düzeninde, bağımsız ve egemen olduklarını ve ilişkilerinin, Latran Pakt'larında düzenlenmiş olduğunu, bunları, iki tarafın da kabul ettiğini ve anayasal olarak gözden geçirme prosedürü gerektirmediklerini' öngören Cumhuriyet Anayasası'nı kabul etmiştir. Bunun dışında, 8. madde, tüm dini inançların, kanuna göre, serbest olduklarını, Katolik inanç dışındaki dini inançların, İtalyan hukuk düzenine aykırı olmamak kaydıyla, kendi tüzüklerine göre organize olabileceklerini ve devletle olan ilişkilerinin, her birinin temsilcileriyle yapılan anlaşmalara göre, belirleneceğini öngörmektedir.

22. 25 Mart 1985 tarihli ve 121 no.lu kanunla onaylanan, 18 Şubat 1984 tarihli yeni konkordato, Latran Paktları tarafından öngörülen ve Katolik dininin, devletin tek dini olduğunu öngören prensibin yürürlükte olmadığını ilan etmektedir.

23. 12 Nisan 1989 tarihli ve devlet okullarında, Katolik dininin, öğretilmesinin zorunlu niteliğinin incelenmesi çerçevesinde verdiği bir kararda (no. 203), Anayasa Mahkemesi, laiklik prensibinin anayasal değeri olduğunu ve bunun, devletin, dinlere karşı kayıtsız olmasını değil, inanç ve kültürel çoğulculukta, din özgürlüğünün korunmasını güvence altına aldığına karar vermiştir.

Mevcut olayda, bu prensibe, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının uygunluğu sorunuyla kendisine başvurulmuş Anayasa Mahkemesi, bu varlığı zorunlu kılan düzenleyici metinlerin türü nedeniyle (bkz. 14. paragraf, 15 Aralık 2004 tarihli genelge) , yetkisiz olduğunu beyan etmiştir. Bu sorunu incelemesi istenen Danıştay, haça verilmesi gereken anlam dikkate alındığında, haçın okullardaki sınıflarda varlığının, laiklik prensibiyle uyumlu olduğuna karar vermiştir (bkz. 16. paragraf; 13 Şubat 2006 tarihli karar, no. 556).

Farklı bir davada, Yargıtay, bir oy bürosunda, haç bulunması nedeniyle, oyları saymayı reddeden bir kişiye karşı açılan bir ceza davasında, Danıştay'ın aksine karar vermiştir. 1 Mart 2000 tarihli kararında (no. 439), Yargıtay, bu varlığın, devletin laikliği ve tarafsızlığı prensipleri ile bu sembolü tanımayanların, vicdan özgürlüğü prensibine saldırı oluşturduğuna karar vermiştir. Yargıtay, haçın sergilenmesinin, gerekliliğini, 'tam bir

medeniyet veya toplu etik bilincin' sembolü olmasında bulunduğu ve 27 Nisan 1988 tarihli bir kararında (no. 63) Danıştay'ın kullandığı ve 'belli bir dini inançtan bağımsız olarak evrensel bir değeri' temsil edeceği yönündeki iddiayı açıkça reddetmiştir.

24. 3 Ekim 2002'de, Eğitim, Üniversite ve Araştırma Bakanı, aşağıdaki direktifi kabul etmiştir (no. 2666) :

'(...) Sınıflarda haç bulunmasının temelinde, yürürlükteki kuralların olduğunu ve bunun, ne dini çoğulculuğu ne de İtalyan Ekolü'nün çok kültürlü eğitim amaçlarını ihlal ettiği ve Anayasa tarafından güvence altına alınan vicdan özgürlüğünün kısıtlanması anlamına gelmediğini çünkü belli bir inancı kapsamadığını ve Hristiyan kültür ve medeniyetinin bir ifadesi olduğunu ve evrensel insanlık mirasının bir parçası olduğu kanısında olan;

Farklı aidiyetlere, kanaatlere ve inançlara saygı gösterilerek, kendi özerkliği ve yetkili organların kararı üzerine, her eğitim kurumunun, hizmet saati zorunluluğu bulunmayacak şekilde, okuldaki topluluk üyelerinden isteyenlerin ibadetine ve ağırlanmasına ayrılan bir yer sağlamasının gerekliliğini inceleyen, Bakan aşağıdaki direktifi kabul etmektedir;

Bakanlık'ın yetkili birimi (...) aşağıdaki amaçlar doğrultusunda, gerekli hükümleri alacaktır:

1) Okul sorumluları, sınıflarda, haçın bulunmasını sağlarlar;

2) Tüm öğretim kurumları, kendi özerklikleri çerçevesinde ve kurul organlarının üyelerinin kararı üzerine, her türlü hizmet saati zorunluluğu bulunmayacak şekilde, okuldaki topluluk üyelerinden isteyenlerin ibadetlerine ve ağırlanmalarına ayrılan bir yer sağlarlar (...)'

25. Anayasa'nın, 19, 33 ve 34. maddeleri aşağıdaki şekilde kaleme alınmıştır:

Madde 19

"Törenleri genel ahlaka aykırı olmamak şartıyla, herkes, bireysel veya birlikte, herhangi bir şekilde, kendi dini inançlarını serbestçe uygulama, bu inancın propagandasını yayma, ve ayinlerini özel veya genel olarak uygulama hakkına sahiptir."

Madde 33

"Bilim ve sanat ve bunların öğretilmeleri serbesttir.

Cumhuriyet, eğitime ilişkin kuralları belirler ve tüm düzen ve derecelerde devlet okulları açar. (...)"

Madde 34

"Eğitim, herkese açıktır.

En azından sekiz yıl boyunca verilen temel eğitim, zorunlu ve ücretsizdir. (...)”

III. AVRUPA KONSEYİ'NE ÜYE DEVLETLERDE, DEVLET OKULLARINDA DİNİ SEMBOLLERİN VARLIĞINA İLİŞKİN HUKUK VE UYGULAMAYA TOPLU BAKIŞ

26. Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin çoğunluğunda, devlet okullarında dini sembollerin varlığına ilişkin özel bir düzenleme yoktur.

27. Devlet okullarında dini sembollerin varlığı, sadece, bazı üye devletlerde açıkça yasaklanmıştır: Eski Makedonya Yugoslav Cumhuriyeti, Fransa (Alzas ve Mozel bölgesi hariç) ve Gürcistan.

İtalya dışında, sadece, bazı üye devletlerde açıkça öngörülmüştür: Avusturya, Almanya'nın bazı *Lander*'leri ve İsviçre komünleri ve Polonya. Bununla birlikte, sorunun, özel olarak düzenlenmemiş olduğu, İtalya, Yunanistan, İrlanda, Malta, San Marino ve Romanya gibi bazı üye devletlerdeki devlet okullarında, bu tür semboller bulunduğu tespit edilmelidir.

28. Bazı üye devletlerin yüksek mahkemeleri, sorunu incelemişlerdir. İsviçre'de, Federal Mahkeme, ilkokullardaki sınıflarda haç bulunmasını öngören bir komün genelgesinin, eğitim kurumlarındaki diğer yerlerde haç bulunmasını cezalandırmaksızın, Federal Anayasa'da öngörülen, inanç tarafsızlığına aykırı olduğuna hükmetmiştir (26 Eylül 1990; ATF 116 1a 252).

Almanya'da, Federal Anayasa Mahkemesi, benzer bir Bavyera genelgesinin, devletin tarafsızlığı ilkesine aykırı olduğuna ve Katolik dini tanımayan çocukların din özgürlüğüyle uyuşmasının zor olduğuna hükmetmiştir (16 Mayıs 1995; BVerfGE 93,1). Bavyera Parlamentosu, daha sonra, bu tedbiri muhafaza eden fakat ebeveynler için çocukların gittiği okullardaki sınıflarda haç bulunmasına itiraz etmeye imkân sağlayan ve aksi halde, uzlaşma yapılması ya da bireyselleştirilmiş bir çözüm bulunmasını sağlayan bir mekanizma öngören yeni bir genelge kabul etmiştir.

Polonya'da, Eğitim Bakanlığı'nın, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunması imkânını öngören, 14 Nisan 1992 tarihli bir genelgesi hakkında Ombudsman tarafından başvuru yapılan Anayasa Mahkemesi, bu tedbirin, vicdan ve inanç özgürlüğü ve haç konulmasını bir yükümlülük haline getirmemesi nedeniyle, Anayasa'nın 82. maddesinde güvence altına alınan, Kilise ve devletin ayrılması ilkesiyle uyumlu olduğu kararında varmıştır (20 Nisan 1993; no. U 12/32).

Romanya'da, yüksek mahkeme, Ayrımcılıkla Mücadele Ulusal Meclisi'nin, Eğitim Bakanlığı'na, devlet eğitim kurumlarında dini sembollerin bulunmasının düzenlenmesini, özellikle de, bu sembollerin sadece, din derslerinde sergilenmesinin ya da dini amaçlı alanlarda sergilenmesi konusunu düzenlemesi yönünde tavsiyede bulunduğu, 21 Kasım 2006 tarihli kararını iptal etmiştir. Yüksek mahkeme, özellikle, bu

tür sembollerin, öğretim kurumlarında ifşa edilmesi kararının, öğretmenler, öğrenciler ve öğrencilerin velilerinin oluşturduğu bir topluluğun kararı olması gerektiğine hükmetmiştir (11 Haziran 2008; no. 2393).

İspanya’da, öğretim kurumlarından, dini sembollerin kaldırılmasını talep eden fakat talebi kabul edilmeyen, laik bir okul için mücadele eden bir derneğin inisiyatifini aldığı bir yargılama çerçevesinde karar veren Kastilya ve Leon yüksek mahkemesi, söz konusu kurumların, bir öğrencinin velilerinin açıkça talep etmesi halinde, bu talebi kabul etmeleri gerektiğine karar vermiştir (14 Aralık 2009; no. 3250).

HUKUK

I. EK PROTOKOL NO.1’İN 2. MADDESİNİN, SÖZLEŞME’NİN 9. MADDESİ İLE BİRLİKTE İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI

29. Başvuranlar, ikinci ve üçüncü başvuranların gittikleri devlet okulundaki sınıflarda, haçların asılı bulunmasından şikâyet etmektedirler. Başvuranlar, Ek Protokol no.1’in 2. maddesinde, aşağıdaki şekilde güvence altına alınan eğitim hakkının ihlal edildiğini öne sürmektedirler:

‘Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir’

Başvuranlar, aynı zamanda, bu olayların, Sözleşme’nin, aşağıdaki şekilde kaleme alınan, 9. maddesinde öngörülen, düşünce, vicdan ve din özgürlüklerini hiç saydığını öne sürmektedirler:

‘1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.’

A. Daire’nin kararı

30.3 Kasım 2009 tarihli kararında, Daire, Ek Protokol no.1’in, 2. maddesinin, Sözleşme’nin 9. maddesi ile birlikte ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir.

31. Her şeyden önce, Daire, Mahkeme’nin içtihadından çıkan, Ek Protokol no.1’ in 2. maddesinin yorumlanmasına ilişkin prensiplerden, devlet için, dolaylı olarak da olsa, kişilerin kendisine bağlı oldukları ya da

zayıf oldukları yerlerde, bir inancı dayatmayı yasaklama yükümlülüğü olduğunu belirtmiş ve çocukların okula gitmesinin, bu bağlamda, çok hassas bir konu olduğunun altını çizmiştir.

Daha sonra, Daire, haçın alabileceği birçok anlam arasında, dini anlamın, en önemlisi olduğuna hükmetmiştir. Daire, sonuç olarak, haçın, sınıflarda, zorunlu ve gösterişçi varlığının, sadece, o dönemde çocukları, devlet okulunda okuyan başvuranın laik inancı ile değil, aynı zamanda, Hristiyanlık inancı dışında, başka bir dini inancı olan ya da hiçbir dini inancı olmayan öğrencileri, duygusal olarak etkileyici türden olduğuna karar vermiştir. Bu hususta, Daire, ‘negatif’ din özgürlüğünün, dini hizmetlerin ya da dini eğitimin verilmemesiyle sınırlı olmadığına altını çizmiştir: bu, aynı zamanda, özel ya da genel olarak, inanç, din ya da ateizmin uygulama ya da sembollerini de kapsamaktadır. Daire, bir inanç ifade edenin, devlet olması ve kişinin, kendi başına çıkmayacağı ya da orantısız çabalar göstererek içinden çıkabileceği bir durumda bulunması halinde, bu ‘negatif’ hakkın, özel olarak korunması gerektiğini eklemektedir.

Daire’ye göre, devlet, dini mülahazalar dikkate alınmaksızın, derslere katılmanın zorunlu olduğu kamusal eğitim çerçevesinde, dini tarafsızlığı uygulamakla ve öğrencilere, eleştirel düşüncüyü aşlamakla yükümlüdür. Daire, İtalya’da çoğunluk diniyle özdeşleştirilmesi makul olan bir sembolün, devlet okullarındaki sınıflarda asılmasının, Sözleşme’de algılandığı şekliyle, ‘demokratik toplumun’ korunması için gerekli olan, eğitimde çoğulculuğa hizmet edebileceğini anlayamadığını eklemektedir.

32. Daire, ‘hükümet denetimi çerçevesinde, özel durumlara bağlı olarak kamu görevinin icra edilmesinde, özellikle de sınıflarda, belli bir dinin sembolünün sergilenmesinin, ebeveynlerin, çocuklarını, kendi inançları doğrultusunda eğitmelerini ve okula giden çocukların, inanıp inanmama hakkını kısıtladığı’ sonucuna ulaşmaktadır. Daire’ye göre, bu tedbir, bu hakları ihlal etmektedir çünkü ‘kısıtlamalar, devletin, özellikle de eğitim alanında olmak üzere, kamu görevinin icra edilmesinde tarafsızlığa saygı gösterilmesi ödevi ile uyuşmamaktadır’ (kararın, 57. paragrafı).

B. Tarafların İddiaları

1. Hükümet

33. Hükümet, hiçbir kabul edilmezlik itirazı sunmamaktadır.

34. Hükümet, Daire’nin, devlet okullarında dini sembollerin sergilenmesi sorunu ile ilgili olarak, devlet ve dinler arasındaki ilişkiler konusunda bir karşılaştırmalı hukuk araştırması yapmamış olmasına ilişkin olarak üzüntüsünü dile getirmektedir. Hükümet’e göre, böyle bir araştırmanın, Avrupa’da, bu alanlarda, ortak bir yaklaşım bulunmadığını gösterecek olması ve sonuç olarak, üye devletlerin, önemli bir takdir marjı bulunduğunu gösterecek olması nedeniyle, Daire, temel bir unsuru dikkate

almamıştır; böylece, Daire, bu takdir marjını dikkate almayı ihmal etmiş ve böylelikle, sorunsalın, temel bir unsurunu atmıştır.

35. Hükümet, Daire'nin kararının, dini 'tarafsızlık' kavramından, tarafsızlığın, kamu gücü tarafından, tüm dinlerin dikkate alınmasının gerektirdiği halde, devlet ve belli bir din arasındaki her türlü ilişkinin dışlanması prensibini çıkartmış olmasından şikâyet etmektedir. Karar, böylelikle, 'tarafsızlık' ('mündemiç bir kavram') ve 'laiklik' ('salt bir kavram') arasındaki bir karmaşaya dayanmaktadır. Ayrıca, Hükümet'e göre, tarafsızlık, devletlerin, sadece, belli bir dini yaymaktan değil, ateizmi de yaymaktan kaçınmaları gerektirir çünkü devlet 'laikliği', devletin kendi inancını yayma çabasından daha az sorunsal değildir. Böylece, Daire'nin kararı, bir yanlış anlaşılmaya dayanmaktadır ve Rasyonalist Bilinmezçiler ve Ateistler Birliği üyesi olan başvuranın militanlarından biri olduğu gibi din karşıtı ya da dinsiz bir yaklaşımı teşvik etmekle sonuçlanmasına yol açacaktır.

36. Hükümet, bir sembolün bile, bir kişiden diğerine göre farklı yorumlanabileceğinin altını çizerek devam etmektedir. Özellikle, sadece bir dini sembol olarak değil, aynı zamanda, batı demokrasisi ve medeniyetini kuran kültürel ve kimliksel bir sembol olarak algılanabilecek olan haç konusunda durum böyledir; böylelikle, haç, birçok Avrupa ülkesinin bayraklarında bulunmaktadır. Hükümet, haçın çağrıştırma gücü ne olursa olsun, bir 'görüntünün', bireyler üzerindeki etkisinin, 'aktif bir davranışla' karşılaştırılamayacak şekilde, 'pasif' bir sembol olduğunu eklemektedir; oysa mevcut olayda, hiç kimse, İtalya'da verilen eğitimin içeriğinin, sınıflarda, haç bulunmasından etkilendiğini öne sürmemektedir.

Hükümet, sınıflarda haç bulunmasının, devlet, halk ve Katolisizm arasındaki, İtalya'nın tarihsel, kültürel ve toprak gelişimi ve Katolisizm değerlerinin derin ve eskiden kök salmasıyla açıklanan ilişkilerle belirlenen, 'milli bir özelliğin' ifadesi olduğunu belirtmektedir. Sınıflarda, haçın muhafaza edilmesi, çok eski bir geleneğin korunması anlamına gelmektedir. Hükümet'e göre, ebeveynlerin, 'ailevi kültürüne' saygı gösterilmesi hakkı, ne halkın, kendi kültürüne saygı gösterilmesi hakkını ne de, çocukların bunu keşfetme hakkını ihlal etmelidir. Ayrıca, eğitim hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermek için, duygusal bozukluğa ilişkin, 'potansiyel bir riski' dikkate alan Daire, bu hakların, uygulama alanını, kayda değer şekilde genişletmiştir.

37. Özellikle, 20 Eylül 1994 tarihli *Otto-Preminger-Institut/Avusturya* (seri A, no 295-A) kararına atıfta bulunan Hükümet'e göre, Katolik dininin, İtalyanların çoğunluğunun dini olduğunun dikkate alınması gerekiyorsa da, bu, Daire'nin yaptığı gibi, ağırlaştırıcı bir neden olarak görülmemelidir. Mahkeme, aksine, dini gelenekleri ve egemen halk hissiyatını tanımalı ve korumalı ve çatışan çıkarları dengeleme görevini, devlete bırakmalıdır. Mahkeme'nin içtihadından, okul programlarının veya çoğunluğun dininin önceliğini öngören hükümlerin, devletin, haksız bir etkisini gösterdikleri ya

da bir aşılama teşebbüsünü gösterdikleri çıkmamaktadır ve Mahkeme'nin, devlet ve dinler arasındaki ilişkilere ilişkin ve mevcut olayda, İtalya'daki laikliğe ilişkin özel yaklaşımda olduğu gibi, anayasal prensipler ve geleneklere saygı göstermesi ve her devletin çerçevesini dikkate alması gerekmektedir.

38. Ek Protokol no.1'in 2. maddesinin, sadece, okul programları için geçerli olduğunu kabul eden Hükümet, Daire'nin, başvuranın çocuklarının gittiği okulun sınıflarında haç bulunmasının, ne şekilde, başvuranın, çocuklarını, kendi inancına göre eğitime imkânını azalttığını belirtmeden ve sadece, öğrencilerin, belli bir dinin sivrildiği bir okul ortamında eğitildiklerini hissedecekleri gerekçesiyle, ihlal kararı vermiş olmasını eleştirmektedir. Hükümet, bu gerekçenin, Mahkeme içtihadına göre hatalı olduğunu, çünkü içtihada göre, bir yandan, Sözleşme'nin, ne üye devletlerin, bir devlet dini kabul etmelerine, ne, belli bir din için tercih belirtmelerine, ne de, öğrencilere, egemen din konusunda, daha fazla eğitim vermelerine engel olmadığını ve diğer taraftan, ebeveynlerin öğretici etkilerinin, okulun etkisine kıyasla, daha güçlü olduğunu eklemektedir.

39. Hükümet'e göre, sınıflarda haç bulunması, entegre olmaya meyilli oldukları milli topluluğu, meşru olarak anlatmaya katkıda bulunmaktadır. İtalya'da çocukların, dinin yayılmasından korunan ve dingin bir ortamda, din hakkında eleştirel yönlerini geliştiren bir eğitimden faydalandıkları dikkate alındığında, 'çevresel bir etkinin' olması daha da az muhtemel olmaktadır. Ayrıca, Hükümet, İtalya'nın, okul ortamında, azınlık dinlerine karşı hoşgörülü bir yaklaşımı olduğunu eklemektedir: pozitif hukuk, İslami başörtüsünün takılmasını ve dini anlamlı kıyafet ya da sembollerin taşınmasını kabul etmektedir; Ramazan'ın başlangıcı ve sonu, sıklıkla, okullarda kutlanmaktadır; dini eğitim, tanınan tüm dinler için kabul edilmektedir; azınlık dinlerinden olan öğrencilerin ihtiyaçları dikkate alınmaktadır, örneğin, Yahudi çocuklarının, cumartesi günü sınava girmeme hakları bulunmaktadır.

40. Nihayet, Hükümet, sınıflarda, haçın muhafaza edilmesini talep eden ebeveynlerin talebinin de dikkate alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu, İtalya'da, çoğunluğun isteğidir; ayrıca, mevcut olayda, okul kurulunun tüm üyeleri tarafından da ifade edilmiştir. Sınıflardan haçın kaldırılması, bu koşullar altında, 'azınlık pozisyonunun kötüye kullanılması' anlamına gelecektir. Bunun dışında, bu durum, devletin, bireylerin, dini ihtiyaçlarını karşılaması göreviyle de çatışmaktadır.

2. Başvuranlar

41. Başvuranlar, ikinci ve üçüncü başvuranın okuduğu devlet okulunun sınıflarında haç asılmasının, düşünce ve vicdan özgürlüğü haklarına gayri meşru bir müdahale oluşturduğunu ve devletin, vicdanın olduğu bir ortamda, belli bir din için tercihini belirttiği ölçüde, çoğulcu eğitim prensibini ihlal ettiğini öne sürmektedirler. Bu şekilde, devlet, özellikle de

küçükleri, her türlü propaganda ve aşılama koruma yükümlülüğünü ihlal etmektedir. Ayrıca, başvuranlara göre, eğitim ortamı, egemen dinin bir sembolüyle belirginleştiği için, şikâyet edilen, haç asılması, ikinci ve üçüncü başvuranın, eleştirel bir muhakeme kabiliyetinin gelişimini sağlayan açık ve çoğulcu bir eğitim alma haklarını hiçe saymaktadır. Nihayet, Bayan Lautsi, laikliği desteklediği için, bu durum, çocuklarının, kendi felsefi kanaatine göre eğitilmesi hakkını ihlal etmektedir.

42. Başvuranlara göre, haç, kuşkusuz, dini bir semboldür ve haça, kültürel bir değer verilmesi, gereksiz ve son bir savunma girişimidir. İtalyan hukuk sisteminde, hiçbir şey, haçın, bir milli kimlik sembolü olduğunu kabul etmeye yönelik değildir: Anayasa'ya göre, bu kimliği sembolize eden şey, bayraktır.

Ayrıca, Federal Anayasa Mahkemesi'nin de, 16 Mayıs 1995 tarihli kararında (bkz. 28. paragraf), altını çizdiği gibi, haça, dinle ilgisi olmayan bir anlam yükleyerek, temel anlamından uzaklaşmakta ve kutsallığının kalkmasına katkıda bulunmaktadır. Haçın, sadece, 'pasif bir sembol' olarak görülmesine gelince, bu, tüm diğer semboller gibi ve hepsinden daha fazla, haçın, derhal algılanabilenin ötesinde, içe dönük ve algılayıcı ve duygusal bir gerçekliği somutlaştırdığını inkâr etmek anlamına gelmektedir. Federal Anayasa Mahkemesi, adı geçen kararda, sınıflarda, haç bulunmasının, çağrıştırmalı bir niteliği olduğunu çünkü bunun, sembolize ettiği inancı yansıttığını ve bu inancın 'reklamını' yaptığına karar vererek, bu durumu tespit etmiştir. Nihayet, başvuranlar, 15 Şubat 2001 tarihli *Dahlab/İsviçre*, (no. 42393/98, AİHM 2001-V) kararında, Mahkeme'nin, okul ortamında, dini sembollerin sahip oldukları özel gücü tespit ettiğini hatırlatmaktadırlar.

43. Başvuranlar, her demokratik devletin, vicdan özgürlüğü, çoğulculuk, inançlara eşit muamele ve kurumların laikliğini güvence altına alması gerektiğinin altını çizmektedirler. Başvuranlar, laiklik ilkesinin, her şeyden önce, dini alana mesafeli olması anlamına gelen, devletin tarafsız olması ve tüm dini eğilimler hakkında benzer bir tutum benimsemesi gerektiğini belirtmektedirler. Diğer bir deyişle, tarafsızlık, devleti, herkesin, inançlarını, serbestçe yaşayabileceği tarafsız bir alan oluşturmaya zorlamaktadır. Dini semboller olan haçların, sınıflarda bulunmasını dayatan İtalya Devleti, bunun tersini yapmaktadır.

44. Başvuranların savundukları yaklaşım, açıkça, devletin ateist olmasından farklıdır, çünkü ateizm, otoriter şekilde, sadece, laik bir vizyon dayatarak, din özgürlüğünün inkar edilmesi anlamına gelmektedir. Devletin tarafsızlığı ve yansızlığı çerçevesinde, laiklik, aksine, herkesin, dini ve felsefi inanç özgürlüğünü kabul etme yönünde bir araçtır.

45. Başvuranlar, özellikle, 'çoğunluğun despotizminin' destekçilerinden, azınlık inanç ve kanaatlerinin korunmasının zorunlu olduğunu eklemektedirler. Bu da, sınıflardan hacın kaldırılması için bir gerektir.

46. Sonuç olarak, başvurular, Hükümet'in öne sürdüğü gibi, devlet okullarının sınıflarından, haçların kaldırılmasının, İtalyan kültürel kimliğine saldırı oluştursa da, haçların, sınıflarda muhafaza edilmesinin, batılı politik düşünce, liberal devlet prensipleri, çoğulcu ve açık bir demokrasi ve Sözleşme ve Anayasa'da öngörülen bireysel hak ve özgürlükler saygı gösterilmesi ile uyumsuz olduğunun altını çizmektedirler.

C. Müdahil tarafların görüşleri

1. *Ermenistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Rusya Federasyonu, Litvanya, Malta ve San Marino Hükümetleri*

47. Duruşmada sundukları ortak görüşlerinde, Ermenistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Rusya Federasyonu, Litvanya, Malta ve San Marino Hükümetleri, kendilerine göre, Daire'nin muhakemesinin, 'tarafsızlık' kavramının bir yanlış anlaşılmasına dayandığını ve Daire'nin, bu kavramı, 'laiklik' kavramı ile karıştırdığını belirtmişlerdir. Hükümetler, bu bağlamda, devlet ve Kilise arasındaki kuralların, bir Avrupa ülkesinden diğerine değiştiğini ve Avrupa halkının yarısından fazlasının, laik olmayan bir ülkede yaşadığının altını çizmişlerdir. Hükümetler, devlet sembollerinin, kamusal eğitimin verildiği yerlerde bulunduğunu ve bu sembollerin birçoğunun, dini bir temeli olduğunu, hem milli hem de dini bir sembol olan haçın, sadece, en görüneni olduğunu eklemişlerdir. Onlara göre, laik olmayan Avrupa devletlerinde, kamusal alanlarda, dini sembollerin bulunması, laiklik yandaşları tarafından, milli kimliğin bir sembolü olarak, ciddi derecede, hoşgörüyle karşılanmaktadır; devletlerin, sadece, dini bir anlamı olduğu gerekçesiyle, kendi kültürel kimliklerinden vazgeçmeleri gerekmemektedir. Daire'nin yaptığı muhakeme, Sözleşme'nin sitemindeki çoğulculuğun ifadesi değildir fakat laik devletin değerlerinin ifadesidir: bunun, tüm Avrupa'ya uygulanması, 'Amerikanlaştırma' anlamına gelir çünkü herkese, tek ve aynı kuralın ve Kilise ve devletin katı bir ayırımının yapılması demek olur.

Onlara göre, laikliği kabul etmek, şüphesiz, saygı duyulabilir fakat tarafsız olmayan siyasi bir bakış açıdır; böylece, eğitim alanında, din karşısında, laikliği savunan bir devlet, tarafsız değildir. Aynı şekilde, her zaman bulundukları sınıflardan, haçların kaldırılmasının, eğitime ilişkin sonuçları olacaktır. Aslında, devletlerin benimsediği seçeneğin, sınıflarda haç bulunması ya da bulunmaması olmasından bağımsız olarak, önemli olan, okul eğitimi ve programlarının, hoşgörü ve çoğulculuğa ayırdıkları yerdir.

Müdahil Hükümetler, devlerin bu alandaki seçimlerinin, kabul edilemez olacağı durumların söz konusu olabileceği ihtimalini de dışlamamaktadırlar. Bununla birlikte, bunu kanıtlamak bireylerin görevidir ve Mahkeme, sadece, radikal durumlarda müdahale etmelidir.

2. Monako Prensliği Hükümeti

48. Müdahil Hükümet, savunmacı hükümetin, okullarda bulunan haçın, birçok devletin armalarında ya da bayraklarında bulunan ‘pasif bir sembol’ olduğu ve mevcut olayda, tarihte kök salmış olan bir milli kimliğe tanıklık ettiği yönündeki bakış açısına katıldığını beyan etmektedir. Ayrıca, devletin tarafsızlığı ilkesi, makamları, hiç bir zaman bulunmamış olduğu yerlerde, dini bir sembol bulundurmaya ya da her zaman bulunduğu bir yerden, bu sembolü kaldırmaya zorlamamakla yükümlü kılmaktadır.

3. Romanya Hükümeti

49. Müdahil Hükümet, Daire’nin, sözleşmecı devletlerin, Avrupa seviyesinde, uzlaşma bulunmayan, hassas konulara ilişkin olarak, sahip oldukları takdir marjını yeterince dikkate almadığı kanaatindedir. Hükümet, Mahkeme’nin içtihadının, özellikle, sözleşmecı devletlere, devlet eğitim kurumlarında, dini sembollerin taşınması alanında tanıdığı geniş takdir marjı tanıdığını hatırlatmaktadır; müdahil Hükümet, söz konusu alanlarda, din sembollerin sergilenmesi alanında da durumun aynı olması gerektiği kanaatindedir. Müdahil Hükümet, Daire’nin kararının, devlet okullarında haç sergilenmesinin, Sözleşme’nin 9. maddesi ile 1 no.lu Ek Protokol’ün 2. maddesinin ihlal edildiği varsayımına dayandığını ve bunun da, sözleşmecı devletleri, adı geçen sembollerı kaldırmaya zorladığı ölçüde, tarafsızlık prensibiyle çatıştığı kanaatindedir. Müdahil Hükümet’e göre, bu tip kararlar, profesörler, öğrenciler ve velilerden oluşan topluluk tarafından alınmaları halinde, bu prensip daha iyi şekilde uygulanmaktadır. Her halükarda, sınıflarda, haç bulunması, dine ilişkin yükümlülüklerle birleştirilmediği zaman, hacın varlığı, yukarıda belirtilen hükümleri ihlal edecek şekilde, hiç kimsenin, dini inançlarını yeterince etkilemez.

4. Sivil toplum kuruluşu, Greek Helsinki Monitor

50. Müdahil örgüte göre, haç, dini bir sembolden başka bir şey değildir çünkü devlet okullarının sınıflarında asılması, belli bir din lehine kurumsal bir mesaj olarak algılanabilir. Müdahil örgüt, özellikle Mahkeme’nin, *Folgerø* davasında, öğrencilerin, dini faaliyetlere katılmasının, onların üzerinde bir etkisi olabileceği ve öğrencilerin, okula, dini sembollerin asılı olduğu yerlerde gitmeleri halinde de durumun aynı olduğu kanaatinde olduğunu hatırlatmıştır. Müdahil örgüt, bunun yanı sıra, Mahkeme’nin dikkatini, bu durumun sorun oluşturduğu ebeveynlerin, misilleme korkusuyla, karşı gelmekten vazgeçebileceklerine çekmiştir.

5. Sivil toplum kuruluşu Associazione nazionale del libero Pensiero

51. Devlet okullarındaki sınıflarda, haç bulunmasının Sözleşme’nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol’ün 2. maddesi ile uyumlu olmadığı kanaatinde olan müdahil örgüt, başvuruların maruz kaldığı kısıtlamaların,

Mahkeme'nin içtihadı anlamında, 'kanunla öngörülmüş' olmadığını öne sürmektedir. Müdahil örgüt, bu bağlamda, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının, kanunla değil, faşist dönemde, düzenleyici metinlerle kabul edilmiş olduğunun altını çizmektedir. Müdahil örgüt, bu metinlerin, her halükarda, 1947 Anayasası ve 1929 Latran Paktları'ndaki değişiklikleri onaylayan 1985 Kanunu ile zımnen yürürlükten kaldırıldığını eklemektedir. Müdahil, Yargıtay'ın ceza dairesinin, oy bürolarında haç bulunmasına ilişkin, benzer bir durumda 1 Mart 2000 (no. 4237) tarihli bir kararında, bu yönde karar vermiş ve duruşma salonlarında haç bulunmasına ilişkin olan 17 Şubat 2009 tarihli bir kararında, bu yaklaşımını yeniden dile getirmiştir. Demek ki, söz konusu düzenleyici metinlerin uygulanabilir olduklarına karar veren Danıştay ve Yargıtay arasında içtihat çelişkisi söz konusudur ve bu da, hukuk devletinin temel direği olan hukuki güvenlik prensibini etkilemektedir. Oysa Anayasa Mahkemesi, yetkisizlik kararı verdiği için, İtalya'da, bu sorunun çözülmesini sağlayan bir mekanizma bulunmamaktadır.

6. *Sivil Toplum Kuruluşu European Centre for Law and Justice*

52. Müdahil örgüt, Daire'nin, davanın ortaya çıkardığı, başvuranın, Sözleşme'den doğan haklarının, mevcut olayda, sınıflarda haç bulunması nedeniyle ihlal edilip edilmediğine ilişkin soruna yanlış cevap vermiş olduğu kanaatindedir. Müdahil örgüte göre, verilmesi gereken, negatif bir cevaptır. Bir taraftan, Bayan Lautsi'nin çocuklarının, 'vicdanı' zorlanmamıştır çünkü ne kendi vicdanına karşı hareket etmeye zorlanmışlardır ne de kendi vicdanlarına göre hareket etmeleri engellenmiştir. Diğer taraftan, çocukların 'vicdanı' ve Bayan Lautsi'nin, çocuklarının eğitimini, kendi felsefi inancına göre eğitime hakkı ihlal edilmemiştir çünkü çocukların ne inanmaları ne de inanmamaları engellenmiştir; çocuklara bir şey asılanmamış ve yersiz şekilde, dini inancın yayılmasına maruz kalmışlardır. Örgüt, Daire'nin, devletin, sınıflarda, haç asılması yönündeki isteğinin, Sözleşme'ye aykırı olduğuna karar vererek, hata yapmış olduğu kanaatindedir (çünkü kendisine sorulan soru bu değildir) : böylelikle, Daire, 'Bayan Lautsi'nin haklarına değil fakat 'eğitim çevresinin' türüne ilişkin yeni bir yükümlülük' yaratmıştır.' Müdahil örgüte göre, Daire, Bayan Lautsi'nin çocuklarının 'kendi kanaatleriyle ya da dış etkenlerle oluşan vicdanlarının', sınıflarda haç bulunması nedeniyle ihlal edildiğini kanıtlayamadığı için, eğitim çevresini, dinden tamamen uzaklaşmasına yönelik yeni bir yükümlülük yaratmış ve böylelikle, başvurunun, alanını ve yetkilerini aşmıştır.

7. *Sivil Toplum Kuruluşu Eurojuris*

53. Müdahil örgüt, Daire'nin ulaştığı sonuca katıldığını belirtmektedir. İlgili İtalyan pozitif hukukunu hatırlattıktan ve özellikle de, laiklik ilkesinin

anayasal değerinin altını çizdikten sonra, örgüt, Mahkeme'nin, okulun, dinin yayılması ve vaizliğin sahnesi olmaması gerektiğine yönelik içtihadına atıfta bulunmaktadır; örgüt, aynı zamanda, Mahkeme'nin, İslami başörtünün, eğitime yönelik yerlerde taşınmasına ilişkin sorunu incelediği davalara atıfta bulunmaktadır. Müdahil, daha sonra, İtalyan devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının, kanunla değil, devletin, bugün, pozitif anayasal hukukla uyumsuz olan laiklik ilkesiyle uyumsuz olan, faşist dönemden miras kalan ve devletin dini olarak algılanmasını yansıtan yönetmeliklerle öngörülmektedir. Müdahil, mevcut olayda, İtalyan idari hâkiminin yaptığı ve devlet okullarında haç bulunmasına yönelik talimatın, laik değerleri temsil etmesi nedeniyle, bu prensiple uyumlu olduğu yönündeki muhakemesine karşı çıkmaktadır. Müdahile göre, bir yandan, Hristiyanlığı kabul etmeyenlerin tanımadığı bir dini sembol söz konusudur. Diğer yandan, haçın, devlet okullarındaki sınıflarda bulunmasını dayatarak, devlet, belli bir dine, çoğulcuğunun aleyhine, özel bir boyut kazandırmaktadır.

8. Sivil toplum kuruluşları, Uluslar arası Hukukçular Komisyonu, Interights ve Human Rights Watch

54. Müdahil örgütler, devlet okullarındaki sınıflarda, haç gibi dini sembollerin bulunmasına yönelik zorunluluğun, tarafsızlık prensibiyle ve Sözleşme'nin 9. maddesinin ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin, öğrencilere ve ebeveynlerine verdikleri haklarla uyumsuz olduğu kanaatindedirler. Müdahillere göre, bir yandan, eğitimde çoğulculuk, sadece, Mahkeme'nin içtihadında ortaya konulmuş bir prensip değildir ve birçok yüksek mahkemenin içtihadında ve uluslararası belgelerde bulunmaktadır. Diğer yandan, Mahkeme'nin içtihadından, devletin, eğitim gibi kamu hizmetleri verdiği sürece, dini inançlar karşısında, tarafsızlık ve yansızlık ödevi bulunduğunun çıkarılması gerekmektedir. Müdahil örgütler, bu tarafsızlık prensibinin, sadece İtalyan, İspanyol ve Almanya Anayasa Mahkemesi değil, özellikle, Fransız Danıştay'ı ve İsviçre Federal Mahkemesi tarafından da tanındığını belirtmektedirler. Müdahil örgütler, birçok yüksek mahkemenin de karar verdiği gibi, devletin, dinlere karşı tarafsız olmasının, okul ortamında daha da zorunlu hale geldiğini çünkü derse katılmakla yükümlü olan öğrencilerin, okul söz konusu olduğunda, aşılama karşı savunmasız olduklarının altını çizmektedirler. Müdahil örgütler, daha sonra, Mahkeme'nin, Sözleşme'nin, devletlerin, eğitim veya öğretim yoluyla dini ya da felsefi nitelikli bilgileri yaymalarını engellemiyorsa da, devletlerin, bunun, tarafsız, eleştirel, çoğulcu ve aşılama yapılmaksızın yapıldığından emin olmaları gerektiğine karar verdiğinin altını çizmektedirler; müdahiller, bunun, eğitim çevresinin düzenlenmesi de dahil olmak üzere, eğitim ve öğretim alanında üstlendikleri tüm görevler için geçerli olduğunun altını çizmektedirler.

9. *Sivil Toplum Kuruluşları Zentralkomitee der deutschen Katholiken, Semaines sociales de France ve Associazioni cristiane Lavoratori italiani*

55. Müdahiller, Daire'nin, haçın, birçok anlamı olsa da, her şeyden önce, Hristiyanlığın temel sembolü olduğu yönündeki bakış açısına katıldıklarını belirtmektedirler. Müdahiller, bununla birlikte, Daire'nin ulaştığı sonuca katılmadıklarını ve sınıflarda haç bulunmasının, öğrenciler için, nasıl 'duygusal olarak bozukluk yarattığını' veya eleştirel bakışlarının gelişmesini önlediğini anlamadıklarını eklemektedirler. Müdahillere göre, haçın varlığı, tek başına, dini veya felsefi bir mesaj olarak kabul edilemez: söz konusu olan, pasif bir şekilde, temel ahlaki değerlerin iletilmesidir. Böylelikle, sorunun, devletin, okul programlarının tanımlanması alanındaki yetkileriyle ilgili olduğu kabul edilmelidir; oysa ebeveynler, kamusal eğitimin bazı unsurlarının, kendi inançlarıyla tamamen uyumlu olamayacağını kabul etmelidirler. Müdahiller, sadece, devletin, devlet okullarında haç bulunması yönündeki kararından, devletin, 1. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde yasaklanan aşılama amacı güttüğünün çıkarılamayacağını eklemektedirler. Müdahil örgütler, mevcut olayda, inananlar ve inanmayanların hakları ve çıkarları, bireylerin temel hakları ve toplumun meşru çıkarları ve temel haklar alanında kuralların konulması ve Avrupa'da farklılığın korunması arasında denge kurulması gerektiğinin altını çizmektedirler. Müdahillere göre, Mahkeme, bu çerçevede, devlet ve din arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinin bir ülkeden diğerine değişmesi nedeniyle, devlete, geniş bir değerlendirme marjı tanınmalıdır ve bu düzenlemenin, özellikle de, devlet okullarında dinin yerine ilişkin olarak, temeli, herkesin tarih, gelenek ve kültüründe bulunmaktadır.

10. *Avrupa Parlamentosu'nun ortak hareket eden otuz üç üyesi*

56. Müdahiller, Mahkeme'nin, Anayasa Mahkemesi olmadığını ve yetki devri ilkesine saygı göstermesi gerektiğini ve sözleşmecî devletlere, sadece, devlet ve din arasındaki ilişkilerin tanımlanması konusunda değil, aynı zamanda, devletlerin, eğitim ve öğretim alanında görevlerini icra ettiklerinde de, ciddi bir takdir marjı tanınması gerektiğinin altını çizmektedir. Müdahillere göre, etkisi, devlet okullarından, dini sembollerin kaldırılması olan bir karar alan Büyük Daire, radikal bir ideolojik mesaj vermiş olacaktır. Müdahiller, Mahkeme'nin içtihadından, tarihine ya da geleneklerine bağlı nedenlerle, bir devletin, belli bir din için tercih belirtmesinin, bu marjı aşmadığı sonucu çıkmaktadır. Onlara göre, böylece, kamu yapılarında haç bulunması, Sözleşme ile çatışmamaktadır ve kamusal alanda, dini sembollerin bulunması, bir aşılama şekli değil, birlik ve kültürel kimliğin bir ifadesi olarak görülmelidir. Müdahiller, bu özel çerçevede, dini sembollerin laik bir boyutu olduğunu ve kaldırılmaması gerektiğini eklemektedirler.

D. Mahkeme'nin değerlendirmesi

57. Mahkeme, ilk olarak, kendisine sorulan sorunun, davanın koşulları ışığında, İtalyan devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasını, 1.no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi ve Sözleşme'nin 9. maddesi ile uyumu olduğunu belirtmektedir.

Böylece, mevcut olayda, bir yandan, Mahkeme'nin, devlet okulları dışındaki kamusal alanlarda haç bulunması sorununu incelemesi gerekmemektedir. Diğer yandan, Mahkeme'nin, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının, İtalyan hukukunda öngörüldüğü şekilde, laiklik prensibiyle uyumlu olup olmadığını değerlendirilmesi gerekmemektedir.

58. İkinci olarak, Mahkeme, laiklik taraftarlarının, Sözleşme'nin 9. maddesi ile 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi anlamında, 'inanç' söz konusu olması için gereken 'güç, ciddiyet, tutarlılık ve önem' derecesine ulaşan görüşleri öne sürebileceklerinin altını çizmektedir (bkz. *Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık*, 25 Şubat 1982, seri A no. 48, paragraf 36). Daha belirgin olarak, burada görülmesi gereken, Ek Protokol'ün 2. maddesi anlamında, 'felsefi inançlardır', çünkü bunlar, 'demokratik toplumda saygıyı hak ederler', kişinin onuru ile uyumsuz değildirler ve çocuğun, temel eğitim hakkıyla çatışmazlar (*ibidem*).

1. Başvuranın durumu

a) Genel prensipler

59. Mahkeme, eğitim ve öğretim alanında, 1. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin, kural olarak, Sözleşme'nin 9. maddesine göre *lex specialis* olduğunu hatırlatmaktadır. Mevcut olayda olduğu gibi, sözleşmecî devletlerin, söz konusu 2. maddede öngörülen, bu alanda üstlendikleri görevler çerçevesinde, ebeveynlerin, bu eğitimi ve öğretimi, kendi dini ve felsefi inançlarına göre sağlamalarına saygı gösterilmesi yükümlülüğü konusunda da durum aynıdır (bkz. *Folgerø ve diğerleri/Norveç* [BD] 29 Haziran 2007, no. 15472/02, AİHM 2007-VIII, paragraf 84).

Bu durumda, söz konusu şikayetin, esasen, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir (bkz. *Appel-Irrgang ve diğerleri /Almanya* (karar), no. 45216/07, 6 Ekim 2009, AİHM 2009-.).

60. Bu hükmün, sadece, söz konusu maddenin ışığında değil aynı zamanda, özellikle de, Sözleşme'nin, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü, bir dine mensup olmama özgürlüğünün güvence altına alan ve sözleşmecî devletlere, 'tarafsız ve yansız olma ödevi' yükleyen 9. maddesi (örneğin, bkz. adı geçen *Folgerø* paragraf 84) ışığında okunması gerekmektedir.

Bu bağlamda, devletlerin, tarafsız ve yansızlıklarını muhafaza ederek, farklı dinler, mezhep ve inançların icra edilmesini güvence altına alma görevleri vardır. Devletlerin görevi, kamu düzenini, dini barışı ve demokratik bir toplumda, özellikle de, zıt gruplar arasında, hoşgörüyü

sağlamaya katkıda bulunmaktır (bkz. örneğin, *Leyla Şahin/Türkiye* [BD] 10 Kasım 2005, no. 44774/98, AİHM 2005-XI, paragraf 107). Bu, inananlar ve inanmayanlar ve değişik dinlerin, mezheplerin ve inançların yandaşlarının ilişkilerini kapsamaktadır.

61. 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin atıfta bulunduğu 'saygı göstermek' kelimesi, tanımak veya dikkate almanın ötesine geçmektedir; daha ziyade olumsuz bir yükümlülükle birlikte, bu fiil, devlete, pozitif bir yükümlülük yüklemektedir (bkz. adı geçen *Campbell ve Cosans* paragraf 37).

Böylece, Sözleşme'nin 8. maddesinde de bulunan, 'saygı' kavramının gereklilikleri, izlenene uygulamalar ve sözleşmeci devletlerde var olan koşullar dikkate alındığında, bir durumdan diğerine çok değişmektedir. Bu kavram, aynı zamanda, söz konusu devletlerin, topluluk ve bireylerin ihtiyaçlarına göre, Sözleşme'nin uygulanmasını sağlamak için gereken tedbirleri alma konusunda geniş bir takdir marjları bulunduğunu içermektedir. 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi çerçevesinde, bu kavram, özellikle, bu hükmün, ebeveynlere, devletten, belli bir eğitimi verme talebinde bulunmalarını sağlayacak şekilde yorumlanamaz (bkz. *Bulski/Polonya* (karar), no. 46254/99 ve 31888/02).

62. Mahkeme'nin, dinin, okul programlarındaki yerine ilişkin içtihadının da hatırlatılması gerekmektedir (bkz. özellikle, *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen/Danimarka*, 7 Aralık 1976, seri A no. 23, 50-53. paragraflar, *Folgerø*, paragraf 84, ve *Hasan et Eylem Zengin/Türkiye*, 9 Ekim 2007, no. 1448/04, AİHM 2007-XI, 51-52. paragraflar).

Bu içtihadı göre, ders programlarının tanımı ve düzenlenmesi, sözleşmeci devletlerin yetki alanına girmektedir. Kural olarak, bunların çözümünün, ülkelere ve dönemlere göre, meşru şekilde değişebileceği dikkate alındığında, bu konulara ilişkin karar vermek, Mahkeme'nin görevi değildir.

Özellikle, 1. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin 2. cümlesi, devletlerin, öğretim veya eğitim yoluyla, doğrudan veya dolaylı olarak, dini ya da felsefi bir niteliği olan bilgileri yaymalarını engellememektedir; söz konusu cümle, ebeveynlerin, böyle bir öğretim veya eğitimin, okul programlarına dahil edilmesine itiraz etmelerine izin vermemektedir.

Nihayet, bu cümle, eğitimde çoğulculuğu koruma imkânını gözettiği için, devletin, eğitim ve öğretim alanındaki görevlerini yerine getirerek, programdaki bilgilerin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu şekilde verilmelerini ve böylece, öğrencilerin, bir dinin yayılmasından uzak ve dingin bir ortamda özellikle, dini olgu karşısında, eleştirel bir bakış edinmelerini sağlamalıdır. Bu hüküm, devletin, ebeveynlerin, dini ya da felsefi inançlarına saygı göstermeyen, her türlü aşılama amacı gütmelerini yasaklamaktadır. Devletlerin, aşmamaları gereken sınır burada bulunmaktadır (bu paragrafta adı geçen kararlar, 53, 84h. Paragraflar) ve 52 paragraf).

b) Bu prensipler ışığında davanın olaylarının değerlendirilmesi

63. Mahkeme, Hükümet'in, 1. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi gereğince, sözleşmecı devletler üzerindeki yükümlülüğün, sadece, okul programlarının içeriğine ilişkin olduğu ve devlet okullarındaki sınıflarda, haç bulunmasının, bu maddenin uygulama alanından çıktığına ilişkin iddiasını paylaşmamaktadır.

Mahkeme'nin, bu hükme eğildiği birçok davanın, okul programlarının içeriği ya da uygulanmasına ilişkin olduğu doğrudur. Mahkeme'nin daha önce de belirttiği gibi, sözleşmecı devletlerin, ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı gösterme yükümlülüğü, sadece, eğitimin içeriği ile ilgili değildir ve eğitimin verilme şeklini de kapsamaktadır: bu yükümlülük, devletlere, 1. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesindeki terimler anlamında, eğitim ve öğretim alanındaki 'tüm görevlerinin icra edilmesinde' uygulanmaktadır (bkz. özellikle, adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, paragraf 50, *Valsamis/Yunanistan*, 18 Aralık 1996, *Karar ve Davalar* 1996-VI, paragraf 27, ve adı geçen *Hasan et Eylem Zengin*, paragraf 49, ve adı geçen *Folgerø*, paragraf 84). Şüphesiz, bu, iç hukuk, bu görevin, resmi makamlara düştüğünü öngördüğü sürece, eğitim çevresinin düzenlenmesini de kapsamaktadır.

Oysa İtalyan devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunması bu çerçevededir (bkz. 30 Nisan 1924 tarihli 965 no.lu Kraliyet Kararnamesi'nin 118. maddesi, bkz. 26 Nisan 1928 tarihli 1297 no.lu Kraliyet Kararnamesi'nin 119. maddesi, ve 16 Nisan 1994 tasrihli 297 no.lu Kanun hükmünde kararnamenin 159 ve 190. maddeleri; 14-19. paragraflar).

64. Genel olarak, Mahkeme, okulla ilgili alanın düzenlenmesinin, resmi makamların yetki alanına girmesi nedeniyle, devletin, eğitim ve öğretim alanında, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi anlamında bir görev üstlendiğinin görülmesi gerektiği kanaatindedir.

65. Devlet okullarındaki sınıflarda, haç bulunmasına ilişkin kararın, savunmacı devletin, eğitim ve öğretim alanında üstlendiği görevin, bu nedenle, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin 2. cümlesi kapsamına girdiği sonucu çıkmaktadır. Böylece, ebeveynlerin, çocuklarının, eğitim ve öğretimini, kendi dini ve felsefi inançlarına göre sağlama haklarına, devlet tarafından saygı gösterilmesine ilişkin yükümlülüğün bulunduğu bir alana girilmektedir.

66. Daha sonra, Mahkeme, haçın, her şeyden önce, dini bir sembol olduğu kanaatindedir. Milli mahkemeler de, bu şekilde olduğunu tespit etmişler ve Hükümet, buna itiraz etmemiştir. Dini sembol tükense de tükenmese de, haçın anlamı, muhakemenin bu aşamasında karara etkili değildir.

Mahkeme önünde, sınıflardaki duvarlarda dini bir sembolün asılmasının, öğrenciler üzerindeki muhtemel etkisini kanıtlayan deliller bulunmamaktadır; böylelikle, makul şekilde, bunun, inançları henüz netleşmemiş olan gençler üzerinde bir etkisinin olup olmadığı söylenemez.

Bununla birlikte, Bayan Lautsi'nin, kendi çocuklarının okuduğu devlet okulunun sınıflarında haç asılı olmasında, devletin, çocuklarını, kendi felsefi inançlarına göre eğitmesine saygı gösterilmesi hakkını yerine getirmediği kanaatinde olması anlaşılabilir. Bununla birlikte, başvuran Bayan Lautsi'nin sübjektif algısı 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varılması için tek başına yeterli olmamaktadır.

67. Hükümet, devlet okullarındaki sınıflarda, İtalya'nın tarihsel gelişiminin meyvesi olan ve hem kültürel hem de kimliksel bir anlam kazandıran, hacin bulunmasının, günümüzde, devam ettirilmesi önemli olan bir gelenek olduğunu açıklamaktadır. Hükümet, hacin, dini anlamının yanı sıra, demokrasi ve batı medeniyetini kuran prensip ve değerleri temsil ettiğini ve sınıflarda bulunmasının, bu anlamda, yerinde olduğunu eklemektedir.

68. Mahkemeye göre, bir geleneğin korunup korunmamasına ilişkin karar, kural olarak, savunmacı devletin yetkisi kapsamındadır. Mahkeme, özellikle de, kültürel ve tarihsel gelişim anlamında, Avrupa'yı oluşturan devletlerin farklılığıyla belirginleştiğini dikkate almalıdır. Bununla birlikte, Mahkeme, bir geleneğin çağrıştırılmasının, sözleşmecî bir devleti, Sözleşme ve Ek Protokoller'in öngördüğü hak ve özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğünden muaf tutmayacağını altını çizmektedir.

Hükümet'in, hacin anlamına ilişkin bakış açısına gelince, Mahkeme, Danıştay ve Yargıtay'ın, bu bağlamda, farklı duruşları olduğunu ve Anayasa Mahkemesi'nin, karar vermemiş olduğunu tespit etmektedir (bkz. 16 ve 23. paragraflar). Oysa ulusal mahkemeler arasındaki bir tartışmada karar vermek, Mahkeme'nin görevi değildir.

69. Sözleşmecî devletler, eğitim ve öğretim alanında ve ebeveynlerin, bu eğitim ve öğretimi, kendi dini ve felsefi inançlarına uygun şekilde sağlamaları hakkına saygı gösterilerek yapılması konusunda üstlendikleri görevlerin uzlaştırılmaları kapsamında belli bir takdir marjına sahiptirler (bkz. 61-62. paragraflar).

Bu, okul ortamının düzenlenmesi ve programların tanımlanması ve düzenlenmesi için de geçerlidir (Mahkeme, daha önce, bunun altını çizmiştir: bkz. özellikle, adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, 50-53. paragraflar, *Folgerø*, paragraf 84, ve *Zengin*, 51-52. paragraflar; bkz. 62. paragraf). Demek ki, Mahkeme, kural olarak, sözleşmecî devletlerin, dine verilen yer de dahil olmak üzere, bu alanlardaki seçimlerine, bu seçimlerin, bir aşılamaya dönüşmedikleri sürece, saygı göstermelidir (*ibidem*).

70. Mahkeme, mevcut olayda, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunması seçiminin, kural olarak, savunmacı devletin takdir marjı dahilinde bulunduğu sonucuna varmaktadır. Devlet okullarında, dini sembollerin bulunması konusunda Avrupa'da uzlaşma olmaması (bkz. 26-28. paragraflar), bu yaklaşımı güçlendirmektedir.

Mahkeme'nin görevi, 69. paragrafta, öngörülen sınırın ihlal edilmemesini sağlamak olduğu için, bu takdir marjı, Avrupa ölçeğinde bir

denetimle birlikte söz konusu olmaktadır (bkz. örneğin, *mutatis mutandis*, adı geçen *Leyla Şahin*, paragraf 110).

71. Bu bağlamda, devlet okullarındaki sınıflarda, kendisine laik bir sembolik değer atfedilse de atfedilmese de, Hristiyanlığa atıfta bulunan hacın bulunmasını emreden düzenleme, ülkenin çoğunluk dinine, okul çevresinde, öncelikli bir gözle görünürlük sağlamaktadır.

Bununla birlikte, bu, savunmacı devletin, aşılama yolunda bulunduğunu ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiğini göstermek için yeterli değildir.

Mahkeme, bu hususta, *mutatis mutandis*, yukarıda belirtilen *Folgerø* ve *Zengin* kararlarına atıfta bulunmaktadır. *Folgerø* davasında, Mahkeme, 'Hristiyanlık, din ve felsefe (KRL)' dersinin içeriğini incelemiş ve bu ders programının, Hristiyanlığın öğrenilmesine, diğer din ve felsefelerden fazla yer vermiş olmasının, aşılama anlamında, çoğulculuk ve tarafsızlığa engel olarak görülemeyeceğine karar vermiştir. Mahkeme, savunmacı devlet olan Norveç'in tarihinde, Hristiyanlığın tuttuğu yer dikkate alındığında, bu sorunun, ders programlarının tanımlanması ve düzenlenmesi kapsamında, Norveç'in sahip olduğu takdir marjı kapsamında bulunduğunu belirtmiştir (adı geçen karar, 89. paragraf). Mahkeme, Türkiye'deki okullarda, 'din kültürü ve ahlak bilgisi' dersinin, ülkenin, laik niteliği hiçe sayılarak Müslümanlığın, Türkiye'de, çoğunluğun uyguladığı din olması gerekçesiyle, İslam'ın öğrenimine daha fazla yer vermesi konusunda da benzer bir sonuca ulaşmıştır (adı geçen, *Zengin*, paragraf 63).

72. Ayrıca, bir duvara asılan haç, esasen, pasif bir semboldür ve bu unsurun, özellikle, tarafsızlık prensibi dikkate alındığında, Mahkeme'nin gözündeki değeri büyüktür (bkz. 60. paragraf). Haçın, dini faaliyetlere katılmaya ilişkin öğretici bir konuşmanın etkisine benzer bir etkisinin bulunduğu söylenemez (bu hususta, bkz. adı geçen *Folgerø* ve *Zengin*, sırasıyla 94. ve 64. paragraflar).

73. Mahkeme, 3 Kasım 2009 tarihli kararında, Daire'nin, aksine, sınıflarda, haç bulunmasının, olaylar zamanında, sırasıyla, on bir ve on üç yaşlarında olan ikinci ve üçüncü başvuranlar üzerinde önemli derecede etkisi olabileceği iddiasına hak vermiş olduğunu tespit etmektedir. Daire'ye göre, kamusal eğitim çerçevesinde, sınıflarda haç bulunduğunu fark etmemenin imkânsız olduğu ve bunun, okul ortamının bölünmez bir parçası olarak görüldüğü ve böylece, adı geçen *Dahlab* kararı anlamında, 'güçlü bir dış işaret' olarak algılanabilecektir (bkz. kararın 54 ve 55. paragrafları).

Büyük Daire, bu yaklaşıma katılmamaktadır. Büyük Daire, mevcut olayda, her iki davanın koşullarının çok farklı olması nedeniyle, bu karara dayanarak karar verilemeyeceği kanaatindedir.

Büyük Daire, *Dahlab* davasının, öğretim faaliyeti çerçevesinde, öğrencilerin ve ebeveynlerinin, dini hislerinin korunması ve iç hukukta öngörüldüğü şekilde, okulun, inanç tarafsızlığı ilkesinin korunması gerekliliği gerekçesiyle, bir öğretmenin, İslami başörtüsünü takmasına

ilişkin yasakla ilgili olduğunu hatırlatmaktadır. Resmi makamların, gerektiği şekilde, söz konusu çıkarlar arasında denge kurmuş olduklarını tespit eden Mahkeme, özellikle de, başvuranın ilgilendiği çocukların yaşının küçüklüğü dikkate alınarak, söz konusu makamların, takdir marjını aşmamış olduklarına karar vermiştir.

74. Bunun dışında, haçın varlığının, okul ortamında, Hristiyanlığa vermiş olduğu görünürlüğün etkileri, aşağıdaki unsurlar çerçevesinde göreceli olarak incelenmelidir. Bir yandan, hacın varlığı, Hristiyanlığın zorunlu öğrenimiyle bağlantılı değildir (bkz adı geçen *Zengin* kararında belirtilen karşılaştırmalı hukuk, paragraf 33). Diğer yandan, Hükümet'in belirttiklerine göre, İtalya, okul ortamını farklı dinlere de paralel olarak açmaktadır. Hükümet, özellikle, öğrencilerin İslami başörtüsü ve diğer dini sembolleri takmalarının ve dini anlamı olan diğer kıyafetleri giymelerinin yasak olmadığını ve okul ve çoğunlukta olmayan dinlerin uygulanmasını uzlaştırmaya yönelik düzenlemeler öngörüldüğünü, Ramazan'ın başlangıcı ve sonunun, okullarda 'sıklıkla kutlandığını' ve 'tanınan her dini inanç' için seçimlik bir eğitimin verilebileceğini belirtmektedir (bkz. 39. paragraf). Bunun dışında, hiçbir şey, resmi makamların, diğer dinlerin inananları olan öğrencilere, inançsız olanlara ya da herhangi bir dine bağlanmaksızın, felsefi inançları olan öğrencilere karşı, hoşgörüsüz olduklarını göstermemektedir.

Ayrıca, başvurular, sınıflarda haç bulunmasının, din yaymaya yönelik bir eğitim uygulamasının gelişimine yönelik olduğunu, ikinci ve üçünü başvuranların, görevlerinin icrası dahilinde, belli bir amaç güderek, bu varlığa dayanmış olan bir öğretmenle karşılaştıklarını öne sürmemektedirler.

75. Nihayet, Mahkeme, başvuran Bayan Lautsi'nin, ebeveyn olarak, çocuklarını aydınlatma ve onlara bilgi verme hakkını, çocuklarına karşı, doğal eğitmen görevin yerine getirme hakkını ve onları, kendi felsefi inançlarına uygun şekilde yönlendirme hakkını tamamen korumuş olduğunu tespit etmektedir (bkz. özellikle, *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen et Valsamis*, sırasıyla 54. ve 31. paragraflar).

76. Buna göre, devlet okullarındaki sınıflarda, haç bulunmasının muhafaza edilmesine karar veren resmi makamlar, savunmacı devletin, eğitim ve öğretim alanında, ebeveynlerin, bu eğitim ve öğretimi, kendi dini ve felsefi inançlarına uygun şekilde verme haklarına saygı gösterilmesi çerçevesinde, sahip olduğu takdir marjının sınırları dahilinde karar vermişlerdir.

77. Mahkeme, başvuran, Bayan Lautsi'nin durumunda, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi ihlal edilmemiştir. Mahkeme, bunun dışında, mevcut olayda, Sözleşme'nin 9. maddesi kapsamında farklı bir sorun bulunmadığı kanaatinde.

2. İkinci ve üçüncü başvuruların durumu

78. Mahkeme, Sözleşme'nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi ışığında okunan, birinci cümlenin, öğrencilere, inanma veya inanmama haklarına saygı gösterilmesi kapsamında, eğitim hakkını güvence altına almaktadır. Mahkeme, sonuç olarak, laiklik yandaşı öğrencilerin, devlet okullarındaki sınıflarda haç bulunmasının, bu hükümlerden doğan haklarını ihlal ettiğini öne sürmektedirler.

Mahkeme, bununla birlikte, başvuran Bayan Lautsi'nin durumunun incelenmesi çerçevesinde belirtilen nedenlerle, ikinci ve üçüncü başvuruların durumunda, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edilmemiş olduğu kanaatindedir. Mahkeme, bunun dışında, Sözleşme'nin 9. maddesi çerçevesinde farklı bir sorun bulunmadığı kanaatindedir.

II. SÖZLEŞME'NİN 14. MADDESİNİN ÖNE SÜRÜLEN İHLALI

79. Başvuranlar, ikinci ve üçüncü başvuruların, gittikleri devlet okulunun sınıflarında haç bulunmasıyla karşılaştıklarını, üçünün de Katolik olmamaları nedeniyle, diğer Katolik ebeveynlere ve onların çocuklarına göre, farklı bir muamele görmüş oldukları kanaatindedirler. 'Sözleşme'nin 9. maddesinde ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde öngörülen prensiplerin, Sözleşme'nin 14. maddesi ile güçlendirilmiş olduklarının' altını çizen başvurular, aşağıdaki şekilde kaleme alınmış olan 14. maddenin ihlal edildiğini öne sürmektedirler:

'Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.'

80. Daire, davanın koşulları ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin, Sözleşme'nin 9. maddesi ile birlikte ihlal edildiğini tespit etmeye götüren muhakeme dikkate alınarak, davanın, tek başına ya da bu hükümlerle birlikte, 14. madde açısından incelenmesine gerek olmadığına karar vermiştir.

81. Bu şikâyetin, kanıtlanmamış olduğunu tespit eden Mahkeme, Sözleşme'nin 14. maddesinin, sadece, Sözleşme ve Ek Protokollerin diğer normatif hükümleriyle güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin kullanılması için geçerli olduğu için, bağımsız bir varlığı olmadığını tespit etmektedir.

Başvuranların, Sözleşme'nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde güvence altına alınan hakların kullanılması çerçevesinde, Katolik olmamaları sebebiyle ve ikinci ve üçüncü başvuruların, gittikleri devlet okulundaki sınıflarda haç bulunması nedeniyle bir ayrımcılıktan şikâyet ettikleri varsayılsa bile, Mahkeme, 1. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde daha önce karar verilmiş olan sorunlar dışında bir sorun

bulunmadığı kanaatindedir. Başvurunun, bu kısmının incelenmesine gerek yoktur.

MAHKEME, BU GEREKÇELERLE,

1. İki oya karşı on beş oyla, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin *ihlal edilmemiş olduğuna* ve Sözleşme'nin 9. maddesi çerçevesinde farklı bir sorun bulunmadığına;
2. Oybirliğiyle, Sözleşme'nin 14. maddesine ilişkin şikâyetin incelenmesine *gerek olmadığına*;

KARAR VERMİŞTİR.

İşbu karar, İngilizce olarak hazırlanmış ve 18 Mart 2011 tarihinde, Strazburg'da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde, kamuya açık duruşmada ilan edilmiştir.

Erik Fribergh
Yazı İşleri Müdürü

Jean Paul Costa
Mahkeme Başkanı

© **Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012.** Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin resmi dilleri, İngilizce ve Fransızca'dır. İşbu çeviri, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Vakıf Fonu'nun desteğiyle yapılmıştır (www.coe.int/humanrightstrustfund). Bu çeviri, Mahkeme'yi bağlamamaktadır ve Mahkeme, bu çevirinin kalitesine ilişkin olarak hiçbir sorumluluk almamaktadır. Bu çeviri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihat veritabanı olan HUDOC'tan veya HUDOC'un ilettiği diğer veritabanlarından indirilebilir (<http://hudoc.echr.int>). Bu çeviri, ticari olmayan amaçlarla ve davanın adının tam olarak belirtilmiş olması ve yukarıdaki telif hakkı bilgisiyle beraber olması koşulu ve İnsan Hakları Vakfı'na atıfta bulunmak suretiyle alıntılanabilir. Bu çeviriyi kısmen veya tamamen, ticari amaçlarla kullanmak isteyenlerin, bunu aşağıdaki adrese bildirmeleri gerekmektedir: publishing@echr.coe.int.

© **Council of Europe/European Court of Human Rights, 2012.**

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/ Cour Européenne des Droits de l'Homme, 2012.

Les langues officielles de la Cour Européenne des Droits de l'Homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme (<http://hudoc.echr.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante : publishing@echr.coe.int.